

Kunst muutuste keerises vähem ruumi võtta

Tarmo Soomere

Yuval Noah Harari elegantsed kirjutised veenavad lummapalt, et tehnoloogilised läbimurded on üldiselt õnnetus inimestele ja katastroof loodusele. Nii pessimistlik ei pea olema, aga on tõsi, et inimkonna kiired arenguetaapid on saanud võimalikuks tänu loodusvarade mõõdutundetule ekspluateerimisele ja iga tehnoloogiline läbimurre on suurendanud nende arvu, kelle heaolu on küsitav ja mugavus olematu. Nii on inimkond meie planeedil võtnud üha rohkem ruumi.

Tegelikult on muutumine meie maailma olemuslik osa. Eriti nende jaoks, kes matemaatikat tunnevad. Maailma arengut kirjeldavaid võrrandeid ei ole üldse palju. Rahulikel aegadel on nendeks enamasti lineaarsed diferentsiaalvõrrandid. Nimi pole üldse oluline. Tähtis on muu: neil saab olla ainult kolme tüüpi lahendeid: astmefunktsioon, eksponent ja võnkumine (siinus või koosinus).

Kui sama öelda eesti keeles, siis kasvada saavad asjad ainult plahvatuslikult. Kuigi plahvatuseni võib hulk aega minna. Võimalikud on ka perioodilised võnkumised, näiteks majanduskriisid. Nendegi amplituud üldiselt kasvab. Kahanemise võimalusi on samuti vähe. Eksponentsiaalne kahanemine on neist kõige aeglasem. Nii juhatab matemaatika meid tõdemuseni: kestlik kasv ei ole võimalik ja kui mingi protsess üldse saab kestlik olla, siis hästi aeglane kahanemine.

Pole selge, kui palju on inimkonnal selles kontekstis valikuid. Veel vähem on selge, milliseid valikuid tehakse. John Greene on kirjutanud, et mõned turistid arvavad, et Amsterdam on patu linn, kuid tegelikult on see vabaduse linn; lihtsalt vabaduse tingimustes valib enamik patu.

Kasvu valimine ei pruugi olla patt, aga selle valinud on varsti probleemi ees: mingi perioodi areng on olemuslikult teistsugune, kui ülal kirjeldatud. Gustav Naan kutsus seda jõnksuks. See ei saa kaua kesta. Süsteem libiseb teise režiimi ja jätkab ühega kolmest võimalusest, ainult et teiste parameetritega, mis määravad, milline neist realiseerub. Sellist libisemist hüütakse režiiminihkeks. Akadeemik Naani sõnastuses tähendab see elamist suure jõnksu sees.

Nikolai Baturin on märkinud, et kui tahad teada, kuhu edasi minna, pead teadma, kus sa oled. Enamasti ei ole võimalik teada, kas oled rahulike muutuste ajastu laps või elad jõnksu sees. Mõned indikaatorid siiski vihjavad, et ollakse murrangu lähistel. Kliimateadus kõneleb, et natuke aega enne olulisi pöördeid on ilma kohalik muutlikkus kahanenud. Näiteks: kogeme kas head ilma või kehva ilma märksa pikemalt kui tavaliselt. Teine indikaator on selle otsene paarimees: muutuste amplituud samal ajal kasvab. Et ilm on kas suurepärase või siis tõeliselt sant. Teisisõnu, hea ja halb ilm on järjest rohkem erinevad.

Võib-olla suudaksime ühiskonnas midagi analoogilist tuvastada. Näiteks selle kaudu, mil moel või kui kiiresti lisanduvad ühiskonnas teadmised. Tänu teadmiste ülikiirele kasvule ja kõikvõimalike tehnoloogiate plahvatuslikule arengule elame maailmas, kus teadmiste maht kahekordistub iga üheksa aastaga ja põlvkondade veelahe markeerib üha enam käeliste ja tehnoloogiliste oskuste suhte erinevust. Samas pole arvestataval määral muutunud kiirus, millega inimene teadmisi omandab. Inimesed eristuvad üha rohkem mitte teadmiste ja oskuste hulga või kvaliteedi, vaid pigem eri aegadel või valdkondades omandatud teadmiste kaudu.

TEADLASE PILGUGA

Tähele võiks panna ka tööriistade arengut kivikirvest kunstmõistuseni. Winston Churchill on märkinud, et algul kujundame oma tööriistu ja pärast kujundavad need meid. See käib ka nende tööriistade kohta, mis meie teadmisi, mõtlemist ja lõpuks ka teadvust kujundavad. Pigem töötlevad. Selle on hästi kokku võtnud Emilia Clarke ehk Troonide mängu Daenerys Targaryen: Ära kunagi vaidle inimesega, kelle televiisor on suurem kui raamaturiiul. See märkus vihjab radikaalsele muutusele teadmiste talletamise ja levitamise mustris. Kui muidugi telekava saab teadmiste kategooriasse paigutada. Sest nagu ütleb araabia vanasõna: erinevalt kõhust ei anna pea märku, kui ta tühi on. Küll aga on oluline mõista, et täis ja tühja pea vahel on fundamentaalne vahe, mille üks elegantsemaid sõnastusi on Mikk Mikiverilt: Intelligentsus on inimese omadus vähem ruumi võtta.

Eesti sotsiaalteadlaste aastakonverentsi avapaneeli sissejuhatuse alusel.

[Ilmunud ajalehes Postimees 24. mail 2025](#)